

BOSHLANG' ICH SINFLARDA ONA TILI FANIDA SIFAT SO‘Z TURKUMINI O‘RGATISH.

*Surxondaryo viloyati Termiz shahar 19-maktab Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
Nimatova Nigora*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang' ich sinflarda ona tili fanida sifat so‘z turkumini o‘rgatish haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: So‘z turkumlari, sifat, son, fe‘l, ot, predmet, morfologik, sintaktik.

Ona tili — har bir elatning, xalqning, millatning o‘z tili. Ona tili lug‘at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an‘analarini ifodalaydigan so‘z va tushunchalardan iborat bo‘ladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq[1]

So‘z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi so‘zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko‘ra turli gruppalariga ajratilishi – so‘z turkumlari haqidagi ilm hisoblanadi. So‘zlarni leksik-grammatik turkumlarga ajratishda 3 belgiga: 1) leksik ma‘nosi (nimani ifodalashi, ya‘ni predmet, harakat yo‘l holat, belgi kabilarning umumlashtirilgan ma‘nolari); 2) morfologik (so‘zning turli shakl tizimi); 3) sintaktik (turli morfologik shakllarning sintaktik vazifa bajarishi) belgilariga asoslanadi. Demak, so‘z turkumlari ustida ishlash o‘quvchilarning muayyan guruhlardagi so‘zlarning umumlashtirilgan ma‘nolari, kishilarning aloqa vositasi sifatidagi rolini tushunib olishlarga qaratilishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida so‘z turkumi bilan umumiy tanishtirilgandan so‘ng har bir leksik-grammatik guruh alohida o‘rganiladi.

Bu so‘z turkumlarini o‘rganishning boshlang‘ich bosqichidayoq ular taqqoslashga qulay sharoit yaratadi va bu bilan shakllantiradigan grammatik tushunchaning asosiy tomonlarini aniqroq ajratishga imkon beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, fe‘lning quyidagi xususiyatlarini bilib oladilar:

1) so‘z nima bildirishi (predmet, predmet belgisi, predmet sanog‘i va tartibi, predmet harakati yoki holati);

2) qanday so‘roqlarga javob bo‘lishi;

3) o‘zgarish-o‘zgarishligi; [2]

4) gapda, asosan, qanday bo‘lak vazifasida kelishi. O‘quvchilar mana shu o‘rgangan bilimlari asosida so‘z turkumlarini taqqoslaydilar. O‘quvchilar nimani o‘rganganlariga qarab, har bir so‘z turkumining grammatik belgilari haqidagi bilimlari asta kengaya, chuqurlasha boradi. Dasturga ko‘ra, 1-2-sinflarda so‘zlar javob bo‘ladigan morfologik so‘roqlarga qarab tasnif qilinadi. 3-sinfda “so‘z turkumi” tushunchasi shakllantiriladi. O‘quvchilar har bir so‘z turkumiga xos ayrim belgilar (so‘z turkumlarining umumlashtirilgan leksik ma‘nolari, otlarning birlik va ko‘plikda qo‘llanilishi, bo‘lishli

va bo'lishsiz fe'llar, ot, sifat, son va fe'lning gapdagi vazifasi) bilan tanishtiriladi. 4-sinfda so'z turkumlarining morfologik-sintaktik xususiyatlari haqidagi bilim chuqurlashtiriladi: o'quvchilar o'tlaning egalik va kelishiklar bilan o'zgarishini, sifat va sonning gapdagi vazifasi, kishilik olmoshlari va ularning kelishiklar bilan turlanishini, fe'llarda shaxs-son va zamoni o'rganadilar. O'quvchilarda so'z turkumlarini bilish ko'nikmasi ularning belgilari yig'indisini egallashlari asosida shakllantiriladi. Masalan, gul, guldor, guladi so'zlarining qaysi so'z turkumiga kirishini bilish uchun 3-sinf o'quvchisi quyidagicha fikr yuritadi: nima? –gul, bu so'z predmet bildirayapti, ko'plikda qo'llanadi – gullar, bu ot; guldor so'zi qanday? So'rog'iga javob bo'layapti, predmet belgisini bildirayapti, bu sifat; gulladi so'zi nima qildi? So'rog'iga javob bo'layapti, predmet holatini bildirayapti, bo'lishsiz shaklda qo'llaniladi – gullamadi, bu fe'l. Boshlang'ich sinflar dasturi o'quvchilarni so'z turkumlari mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga bo'linishi bilan maxsuslashtirishni ko'zda tutmaydi, ammo o'qituvchi bolalarni so'z turkumlarining belgilari bilan amaliy tanishtiradi. Masalan, o'quvchilar ot, sifat, son, olmosh, fe'l gap bo'lagi vazifasida kelishini, bog'lovchi gap bo'lagi bo'lmasligini biladilar. So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar (atamalar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi.[3] Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

Sifatni o'rganish sistemasi material leksik va grammatik tomondan izchillik bilan boyitib, murakkablashtirib borish ko'zda tutadi. O'quvchilar 1-sinfda sifatning leksik ma'noni ko'zatadilar, sifatga qanday? qanaqa? So'rog'ini berib o'rganadilar; 2-sinfda sifat so'z turkumi sifatida o'rgangan 3-sinfda ilgari o'rganilganlar takrorlanib, grammatik materialga bog'liq holda –roq qo'shimchasi bilan yasalgan qiyosiy va orttirma darajadagi sifatlarning yozilishi o'rgatiladi (termin aytilmaydi). Ona tili va o'qish darslarida o'quvchilar nutqi yangi sifatlar bilan boyitiladi, oldindan ma'lum bo'lgan sifatlaning ma'nosiga aniqlik kiritiladi. Sifatni o'rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat, predmetning belgisi (rangi, shakli, hajmi, ko'rinishi, maza, ta'mi, hidi, o'rni va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma'nosi uni ot bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi. Sifatni tushunish uchun 1-sinfdayoq bolalar e'tibori sifatning otga bog'lanishini aniqlashga qaratiladi. O'quvchilar predmetning belgisini aytadilar, ularda so'roq yordamida gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi, ya'ni ular gapdagi sifat va

otdan tuzilgan soʻz birikmasini ajratadilar (termin aytilmaydi. Keyingi sinflarda bu bogʻliqlik aniqlashtiriladi. Shunday qilib, sifatning simantik-grammatik xususiyatlari sifat ustida ishlashning leksik va grammatik (morfologik va sintaktik) rejada olib borishni talab etadi. Boshlangʻich sinflarda “sifat” mavzusi quyidagi izchillikda oʻrganiladi: 1. Sifat bilan dastlabki tanishtirish (1-sinf). 2. Sifat haqida tushuncha berish. (2-sinf). 3. Shu grammatik mavzu bilan bogʻliq holda ayrim sifatning yozilishini oʻzlashtirish (3-sinf). Sifat bilan dastlabki tanishtirish. (1-bosqich) sifatining leksik maʼnosi va soʻroqlari ustida kuzatish oʻtkazishdan boshlanadi. Predmetning belgilari xilma-xil boʻlib uni rangi mazasi, shakli, xususiyatlari tomonidan tavsiflaydi. Shunday ekan, sifat tushunchasini shakllantirish uchun uning maʼnolarini aniqlash talab etiladi. Oʻqituvchi predmetni yoki uning rasmini koʻrsatadi, oʻquvchilar uning belgilarini aytadilar va yozadilar. Masalan, qanday? Olma-qizil, shirin, yumaloq olma. Suhbat asosida oʻquvchilar olma soʻzni nima? Soʻrogʻiga javob boʻlib predmet nomini bildirishi, qizil, shirin, yumaloq kabi soʻzlar qanday? Soʻrogʻiga javob boʻlib, predmetning belgisini bildirishini aniqlaydilar, xulosa chiqariladi. Qanday? Qanaqa? Soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar predmet belgisini bildiradi. Oʻquvchilar belgi bildirgan bunday soʻzlarning nutqimizdagi rolini anglashlari uchun sifat koʻp uchraydigan matn tanlanib, avval sifatning tushurib qoldirib, soʻngra sifatning bilan oʻqib beriladi va mazmuni taqqoslab koʻrsatiladi. Bu darslarda koʻrgazmalaridan keng foydalanadi. Oʻquvchilar qanday? Qanaqa? Soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlarni oʻzlashtirishlari uchun quyidagi mashqlardan foydalaniladi: 1. Soʻroq yordamida predmetning belgisini bildirgan soʻzlarni tanlash. 2. Aralash berilgan soʻzlardan gap tuzish. 3. Matndan kim? Yoki nima? Soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzni tanlab aytish va yozish. 4. Tayanch soʻzlar va rasm asosida gap va hikoyacha tuzish. 2-bosqichda asosan 2 vazifa: “Sifat” tushunchasini shakllantirish hamda oʻquvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitib borish, fikrni aniq ifodalash uchun mazmunga mos sifatlardan nutqda oʻrinli foydalanish koʻnikmasini oʻstirish hal qilinadi. Sifatning leksik maʼnosi bilan birga uning xarakterli grammatik xususiyatlari ham qayd etiladi. Sifatning xususiyatlarini umumlashtirish asosida oʻquvchilaruning soʻz turkumi sifatidagi oʻziga xos koʻrsatkichlarini koʻrsatadilar. a) predmet belgisini bildiradi. b) qanday yoki qanaqa? Soʻrogʻiga javob boʻladi v) gapda otga bogʻlanib, shu ot bilan soʻz birikmasi hosil qiladi, ikkinchi darajali boʻlak vazifasida keladi. Oʻquvchilarning sifatning leksik maʼnosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama tasvirlash malakasini oʻstirish uchun: 1. Berilgan predmetlarning rangi, mazasi, shakli, xususiyatini ifodalaydigan sifatlar tanlash va yozish. 2. Berilgan belgilariga qarab qaysi hayvon ekanini aniqlash; ehtiyotkor, ayyor, yovvoyi (tulki) 3. Predmetlarning belgisiga qarab topishmoqlarning javobini aytish kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Sifatning nutqimizdagi fikrini aniq va tushunarli ifodalashdagi rolini puxta oʻzlashtirishga erishish uchun sinonim va

antonimlar ustida ishlash, o'qish darslarida o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. [4]

Xulosa:

Sifatni o'rganish jarayonida so'z yasashga oid mashqlarni muntazam o'tkazib borish o'quvchilarda u yoki bu so'z turkumini yasash uchun so'z yasovchi qo'shimchalardang ongli foydalanish malakasini shakllantiradi. 3-bosqichda sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, og'zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish bilan bog'liq holda –roq qo'shimchasi bilan qo'llanilgan sifatlarni va ko'm-ko'k, yam-yashil sifatlarni to'g'ri yozish malakasi shakllantiriladi. Ish mazmuni shu vazifalarni bajarishga qarab belgilanadi va o'quvchilarning nutqini o'stirishga qaratiladi. Nazariy ma'lumotlarga asoslanib: matnda tanlab qo'yish, gapda sifat bilan bog'lanish otni (so'z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlarni tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlarni yoki so'z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda –roq qo'shimchasi bilan qo'llanilgan yaxshiroq, aqilliroq kabi, shuningdek, tip-tiniq, sap-sariq kabi sifatlarni ko'proq bo'lishiga e'tibor beriladi. O'quvchilarning mustaqilligi oshgan sayin mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtira boriladi. Shunday qilib, sifatni o'zlashtirishda uni ot bilan o'zaro bog'liq holda o'rganish asoslaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili. 3-sinf S.Fuzailov, M.Xudoyberganova 2016.[1]
2. Ona tili. 4-sinf, R.Ikromova, X.G'ulomova 2017[2]
3. www.ziyonet.uz [3]
4. Ona tili. 2-sinf K.Qosimova, S.Fuzalov, A.Ne'matova 2017[4]